

DAHER RASHED PHD

rashedd@caesar.elte.hu

ELTE BTK (Budapest)

A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza

The nature of the Lebanese political system in the interwar period

ABSTRACT

The reconfiguration of the Middle East after the First World War can be regarded as the first wave of Europeanization in the Middle East. The centuries-long imperial order that defined the region and originated from local factors were replaced by a European-type modern state system, in which mandate powers such as France and Great Britain established Western institutions with their secular ideology, administrative basis, and understanding of sovereignty.

It was evident from the beginning, that the arbitrarily designated borders broke many well-established local compromises and subverted the delicate balance between different sects, religions, language groups, and nations. The case of Lebanon – as the most complex area concerning the ethnic and sectarian divisions – illustrates the fact that implementing a European style nationstate into a Middle Eastern environment met with resistance and these set of internal contradictions have been exerting influence on the political situation of the region ever since.

Although the mandate system of the interwar period broke up and Lebanon gained independence after the Second World War, the original demands by local movements (e.g. establishing a Greater Syria) was not possible owing to the firm establishment of new borders after 1918. In practice, this meant that independence was materialized in a framework defined by France and Great Britain and this condition considerably limited the space of action both on the political and the social level.

KEYWORDS

Lebanon, Sykes-Picot, sectarianism, Maronites, Druze, confessional system

DOI 10.14232/belv.2019.3.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Daher Rashed (2019): A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 59–70. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A KÖZEL-KELET NAGYHATALMI ÁTRENDEZŐDÉSE

Az Oszmán Birodalom négy évszázados közel-keleti uralmának az első világháború és az azt követő évek intenzív diplomáciai és katonai manőverei vetettek véget. Ezekben a folyamatokban kiemelt szerephez jutott a kor két győztes nagyhatalma, Franciaország és Nagy-Britannia.

Nagy-Britannia érdeklődését a Közel-Kelet és így az Oszmán Birodalom arab tartományai iránt több cél is vezérelte: egyrészt a térség Isztambul lemaradásával párhuzamosan egyre inkább helyszínként szolgált a nagyhatalmi vetélkedésnek, melyben a britek a franciákkal, kisebb mértékben pedig az oroszokkal és a németekkel szemben fogalmazták meg stratégiai érdekeiket. Geopolitikai szempontból azonban ugyancsak fontos volt a Közel-Kelet elhelyezkedése: a britek növekvő dél-ázsiai jelenléte (India, Perzsia, Öböl-térség) oda vezetett, hogy az Európa és az ázsiai gyarmati érdekeltségek közti területek értéke azok összekötő jellege miatt megnőtt.¹ A 20. század elején a kőolaj mint nyersanyag iránti igény megjelenése pedig még egy okot szolgáltatott a nagyhatalmak számára, hogy a Közel-Kelet potenciális forrásai – és országai (ekkoriban még leginkább Irán és Észak-Mezopotámia) – fölötti kontrollt megszerezzék.²

Franciaország esetében a közel-keleti kapcsolatok sokkal inkább történelmi „kötődéssel” magyarázhatók: az 1500-as években a Francia Királyság megvetette lábát a térségben – s ehhez a mediterrán kikötők révén a közvetlen összeköttetés is adott volt. A franciák birodalmon belüli kedvező pozícióját az ún. kapitulációk tették lehetővé: ezek révén a francia alattvalók egyre kiterjedtebb kereskedelmi jogokat kaptak; az üzleti kapcsolatok pedig a politikai és a kulturális kapcsolatok elmélyítése felé mutattak. Az Oszmán Birodalom fénykorában az állam legfontosabb európai szövetségese katonai és politikai téren a Francia Királyság volt. Mivel a birodalom egyre kevésbé volt képes az európai kontinensen erőt kifejteni, így a franciákkal való közvetlen katonai együttműködés az 1700-es évektől annyiban alakult át, hogy a birodalom a francia hadsereg mintájára kívánta saját haderejét megreformálni – ehhez pedig francia katonai tanácsadókra és kiképzőkre volt szükség. Mindeközben azonban mind Nagy-Britannia, mind Franciaország elkezdte a közel-keleti pozícióit építeni úgy, hogy az isztambuli kormányzat alatti politikai, vallási és kulturális közösségekkel is felvette a kapcsolatot, tevékenységükhöz támogatást nyújtott.³

Mind brit, mind francia oldalról az európai hatalmakhoz képest lemaradó Oszmán Birodalom „alátámasztása” stratégiai érdek volt, minthogy egy darabjaira hulló birodalom hatékony ellenőrzése

¹ KAMRAVA 2011. 38.

² ROSTOVÁNYI 2011. 71.

³ GILMOUR 1983. 77.

a 18–19. században még meghaladta volna Európa két vezető hatalmának képességeit. A Közel-Kelet és a Balkán hatékony ellenőrzésére márpedig a 18. századtól kezdődően nagy hangsúly került: a Kelet-Európában előre törő cári birodalom ugyanis azzal fenyegette az európai hatalmakat, hogy a Földközi-tengeren lévő pozíciók ellen kihívást intéz. Éppen ezért az Oszmán Birodalom – vagy ahogyan a 19. században nevezték, „*Európa beteg embere*” – fenntartása évszázadokig elsősorú stratégiai érdek volt mind a franciák, mind pedig a britek számára,⁴ s amint úgy tűnt, hogy megszűnt az igény az erős oszmán államra (az első világháborút követően), úgy a nagyhatalmak is a terület felosztásáról döntöttek.

Ez utóbbi szemléletváltásnak alapvetően két okát említhetjük: egyrészt a cári birodalom végleges meggyengülése és bukása (bolsevik forradalom, 1917) után nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszország „nyomása” a térségben jelentős mértékben csökken, így Isztambul ellensúlyozó szerepére a továbbiakban már nem feltétlenül van szükség. Mindemellett a francia és a brit fél a 20. század elejére egy jó évszázados gyarmati versengés eredményeképpen a világ döntő hányadára már kiterjesztette közvetlen vagy közvetett befolyását; megérett tehát a helyzet ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom stratégiai szempontból fontos (tengerparti és az ahhoz kapcsolódó) területein a nagyhatalmak megalapítsák saját hídfőállásaikat, melyek a már említett nagyobb gyarmati összefüggésrendszerben nyerték el fontosságukat.

1917-től tehát a feltételek adottak voltak ahhoz, hogy a Közel-Kelet politikai (és etnikai) képe jelentős átalakuláson menjen keresztül. Az ezt követő néhány évet használták ki a nagyhatalmak (és a helyi népek) a Közel-Kelet térségének átalakítására, az Oszmán Birodalom által évszázadokig fenntartott rendszer újragondolására. A francia és brit nagyhatalmi politizálás szempontjából ezek az évek szerencsések voltak egy ilyen fundamentális változássorozat beindítására, minthogy rajtuk kívül más hatalmak (korábbiak: Oroszország, Németország, illetve későbbiek: Szovjetunió, Egyesült Államok) közvetlen érdeklődésének hiányában relatíve szabad kezet kaptak terveik megvalósítására.

A határok és hatalmi viszonyok intenzív újrarajzolásának időszaka végül is az Oszmán Birodalom 1918. október 31-ei mudroszi (Müdrüs) fegyverletételével vette kezdetét. A feltétel nélküli kapitulációt követően a britek megszállták Isztambult, a birodalom déli és keleti területei pedig a franciák és britek által közvetlenül is támogatott helyi arab felkelők ellenőrzése alá kerültek, úgy hogy valójában a területek igazgatása a nagyhatalmak kezébe került. A nagyhatalmak – a közvetlen katonai összeütközés elkerülése végett – érdekszférákat jelöltek ki az Oszmán Birodalom egykori területén; ezeken belül a politikai és katonai műveletek alakításában a franciák és a britek relatíve szabad kezet kaptak.

A Közel-Kelet felosztásának alapját a sokat hivatkozott Sykes-Picot titkos egyezmény 1916-os változata adta. Az egyezményt a két említett nagyhatalom külügyminisztere kötötte éppen azzal a céllal, hogy a háború utáni lehetséges rendezés során az érdekek és a területi igények egyértelműen elváljanak. Bár az egyezmény végül nem az eredeti formában valósult meg, mégis lényegében határozta meg és határozza meg a mai napig is a térség politikai viszonyait.

1919. április 28-án a frissen megalakult Nemzetek Szövetsége létrehozta a háború utáni nagyhatalmi rendezés másik fontos dokumentumát: a mandátumterületekről szóló egyezményt.

⁴ Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy miközben a nagyhatalmak folyamatosan az Oszmán Birodalom területi integritásának megőrzéséről beszéltek, valóságos versenyfutást folytattak annak peremterületei (Algéria, a Kaukázus, a Balkán, Tunézia, Egyiptom, Aden, Öböl menti emirátusok, Líbia) leválasztásáért.

Ezzel gyakorlatilag nemzetközi jogi legitimitációt kapott a britek és a franciák érdekszféra-politikája, amennyiben az általuk kontrollált területeken – az önrendelkezés elvét szem előtt tartva – „független” államokat hoztak létre, melyek számára átmeneti jelleggel nagyhatalmi protektort neveztek meg. Ez a rendszer megfelelően szolgálta a nagyhatalmi célokat, minthogy így a kormányzás helyi ügyeit a megbízott helyi képviselők (az adott területen élő, helyi viszonyokat jól ismerő lakosok) révén láthatták el, míg a stratégiaileg fontos szektorokat (nagypolitika, makrogazdaság, katonai ügyek) brit, illetve francia közvetlen irányítás alá vonták.

A BIRODALOMTÓL A NEMZETÁLLAMIG: LIBANON MEGALAPÍTÁSA ÉS TÁRSADALMI ALAPJAI

Az Oszmán Birodalom összeomlása egyébként komoly kihívások elé állította a helyieket, akik addig a birodalom 400 éves uralmának „biztonságában” éltek, míg 1918-ra egy rendkívül gyorsan változó környezetben kellett megfogalmazniuk igényeiket, identitásukat, politikai elköteleződésüket. Mindezen folyamatok során a hagyományos elit intenzív érintkezésbe került a külső hatalmak képviselőivel; egyesek pedig átadták magukat a brit és francia érdekeknek.⁵ A vezetésben nem csupán ez okozott törést: Nagy-Szíria⁶ esetében a felszabadító mozgalom az országon kívülről (Arábiából) indult ki, így az szükségszerűen új elitet is hozott a frissen megszerzett területekre – ez pedig bizonyos esetekben ellentétbe került a régi elit tagjaival, akik a változások közepette féltették hatalmi pozícióikat. Mindezekon túl a birodalom romjain felemelkedő helyi csoportok megannyi politikai irányzatot képviseltek, legerősebben azonban a nacionalista alapokon nyugvó, közös arabságtudatra építő arab önrendelkezés eszméjének letéteményesei képviseltették magukat. Ezek a politikusok és katonai vezetők a pánarab, a helyi vagy éppen a saját érdekeiknek megfelelő programmal léptek a politika színpadára, melynek végső felvonását azonban nem ők, hanem a már említett külső hatalmak közti játszmák határozták meg.

A nagyhatalmak már az első világháború idején meglehetősen nagy mértékben támaszkodtak helyi arab mozgalmakra az Oszmán Birodalom javarészt török vezetése elleni harcban. A nacionalizmus eszméjének helyi alkalmazása lehetővé tette egy pánarab felkelés megindítását, melynek bázisa Mekka és Medina szent városainak körzete volt, ahol Husayn mekkai *šarīf* és fia, Fayşal emír személyében a britek megfelelő emberre találtak.⁷ Az emír vezetésével, valamint a britek hathatós támogatásával (ehhez az epizódhoz kötődik Arabiai Lawrence tevékenysége is) a felkelők 1918-ra komoly sikereket értek el.

Fayşal emír a katonai sikerekre (1918 októberében arab csapatainak élén bevonul Damaszkuszba) és az arab nemzeti érzületre támaszkodva 1919-ben Damaszkuszban alakította meg kormányát, és arra törekedett, hogy az arab nemzeti mozgalmat egységben tartsa. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a britek és a franciák közötti politikai osztozkodás az Oszmán Birodalomtól elszakadó arab

⁵ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 433.

⁶ Bár a területnek a történelem folyamán különféle meghatározásai ismeretesek, Nagy-Szíria általánosságban a Torosz-hegységtől délre, az Eufrátesztől nyugatra, a Sínai-félszigettől északra és a Földközi-tengertől keletre fekvő vidékeket foglalta magában, melyet arabul hagyományosan Bilād aš-Šām néven ismernek, míg az Oszmán Birodalomban 1865 és 1918 között Vilāyet-i Süriye néven a birodalmi közigazgatásban önálló egységet kapott.

⁷ KAMRAVA 2011. 41.

területek egy államban történő egyesítését nem teszi lehetővé, így Fajšal Szíria (a történelmi aš-Šām) területére formált igényt, melyet politikailag eléggé fejlettnak talált ahhoz, hogy belső önállóságot nyerjen, ugyanakkor elismerte, hogy a külföldi tanácsok és segítségnyújtás fontos szerepet kell, hogy játsszon az új állam felépítésében és megszilárdításában.⁸

A Sykes-Picot-egyezmény keretében azonban Franciaország katonai lépések révén ekkor már elkezdte érvényesíteni a Palesztínától északra fekvő területekre szóló jogát. A helyi fejleményeket követve ez egyértelműen ellenkezett a helyiek politikai képviselőt ellátó Szíriai Általános Kongresszus álláspontjával. Ez 1919 júliusában ugyanis kifejtette, hogy a háború utáni rendezés során azt támogatja, hogy a mai Libanon területét is magában foglaló történelmi Szíria területén alkotmányos monarchia jöjjön létre, melynek élére Fajšal király áll. A Kongresszus elutasította Franciaország protektori státuszát a terület felett, és ehelyett a „semleges” Egyesült Államok mandátumterületévé kívánt volna válni, amennyiben nem adott számukra a teljes függetlenség.⁹

Az Egyesült Államok a helyzet kivizsgálására az ún. King-Crane-bizottságot küldte a helyszínre, melynek célja az volt, hogy képet kapjon a helyi erők közötti viszonyokról, illetve arról, hogy azok milyen célokat tartanak szem előtt. A vizsgálóbizottság az alábbi eredményekre jutott:

- Libanonnak autonómiát kellene adni a nagy-szíriai állam keretei között;
- a szíriai kötődés révén Libanon természetesebb módon kapcsolódna gazdasági hátszországához;
- a libanoniak többsége az Egyesült Államokat szeretné leginkább protektornak, míg a franciákkal szemben általános az elutasítás;
- Fajšal emír vezetésével egységes Nagy-Szíriát kell létrehozni.¹⁰

Mindezen releváns megállapítások jól tükrözték a kialakult helyzet ellentmondásosságát, mivel ekkorra már világossá vált, hogy Franciaország protektori befolyást szerez Nagy-Szíria területén. 1919 szeptemberében ugyanis a franciák megállapodtak a britekkel, melynek keretében a Köztársaság birtokba vehette a Palesztínától északra fekvő területeket – melyek korábban a britek által támogatott arab nemzeti mozgalom révén brit befolyás alatt álltak.¹¹ Ezt a realitást felismerve 1919 végén Fajšal kénytelen volt a franciákkal megállapodni arról, hogy Franciaország protektori szerepet lát el a terület fölött, valamint különálló államként létrehozza Libanont, mely szintén francia mandátum lesz. Fajšal követőinek egy része azonban nem engedett a követelésnek, és a meg egyezés ellenére is független államot kiáltottak ki Damaszkuszban (1920. március 8.). A Szíriai Általános Kongresszus követelte a Sykes-Picot-egyezmény, valamint az új zsidó állam létrehozását támogató Balfour-nyilatkozat visszavonását, Fajšalt továbbra is királyuknak ismerték el és a mandátumrendszer bevezetését is elutasították. A rövid életű független arab állam törekvéseit végül is a Bejrútból támadást indító franciák 1920. július 24-re Henri Gouraud tábornok vezetésével leverték. Fajšal számára a franciákkal szembeni ellenállás hiábavaló volt, ráadásul az ország súlyos gazdasági problémákkal is küszködött. A szíriai ellenállás leverése után Gouraud 1920 augusztusában kikiáltotta Nagy-Libanon államát.¹²

⁸ ROSTOVÁNYI 2011. 72.

⁹ LUGOSI 2006. 62–63.

¹⁰ LUGOSI 2006. 64–69.

¹¹ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 434.

¹² RABIL 2011. 8.

Az új formáció jelentősen támaszkodott olyan területekre, melyek nem képezték Libanon oszmán időkben szervesült területének részét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Libanont nem csupán a történelmi Nagy-Szíria területéből hasították ki, hanem az ország a francia beavatkozás eredményeképpen még további területeket is kapott – természetesen Szíria rovására. Ez a megközelítés jól illeszkedett a franciák politikájába, mely az „oszd meg és uralkodj” elvére épült.

Libanon „eredeti” területe 1861-től autonómiát élvezett az Oszmán Birodalmon belül – ez a terület (valójában a Libanon-hegység) pedig a maronita keresztények többségi igazgatása alatt állt (*mutaşarrafiyya*). A maroniták – mint az egyik legjelentősebb őshonos keresztény irányzat a térségben – már régóta a francia állam támogatását élvezték, s ez a szoros kapcsolat a két fél között végig kísérte a maronita törekvéseket a 19. században is. 1920-ra a franciák számára nyilvánvalóvá vált, hogy a birtokba veendő közel-keleti területek ellenőrzésében legalább egy kiemelt helyi csoportra kell támaszkodniuk, így a maroniták számára kedvező politikai környezet kialakítása a francia uralom tartóssága szempontjából létfontosságú volt. Mindennek azonban legalább egy komoly hátulütője is volt: bár a maroniták eredeti autonóm területük kiterjesztésében és új államként történő megszervezésében érdekeltek voltak, abszolút többségi pozíciójuk Nagy-Libanon keretein belül eltűnt, a hatalomgyakorlásban így nem csupán a franciákkal, hanem az újonnan létrejövő ország területén fellelhető 17 másik felekezettel (síita, szunnita, alevi, 7-es síita, drúz, zsidó, kopt, evangelizálók [baptisták, adventisták], római katolikusok, görög ortodoxok, görög katolikusok, örmény ortodoxok [gregoriánusok], örmény katolikusok, szír ortodoxok [jakobiták], szír katolikusok, asszírok [nesztoriánusok], káldeusok) is kénytelenek voltak osztozkodni. Bár ez a politikailag fontos negatív körülmény akár meg is akadályozhatta volna Nagy-Libanon létrejöttét, a gazdasági érv viszont egyértelműen mellett szólt. Önállóan ugyanis a Libanon-hegység elszigetelt területe tengerpart híján gazdaságilag meglehetősen életképtelen állam lett volna, így gazdaságilag teljesen indokolt volt a part menti területek (Tripoli, Bejrút, Szidón és Türosz), illetve egy szélesebb hátsóhátság (Bekaa-völgy) belefoglalása az új politikai formációba.¹³

A Közel-Keleten létrejövő mandátumterületeket a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1922 júliusában hagyta jóvá, majd 1923 szeptemberében a mandátumok jogilag is életbe léptek.¹⁴ Ennek következtében az Oszmán Birodalom romjain a Közel-Keleten hat új állam jött létre, melyből öt arab, egy pedig török volt. Az öt arab állam (Transzjordánia, Palesztina, Irak, Szíria, Libanon) pedig két nagyhatalom négy mandátumterületévé (Transzjordánia és Palesztina közös brit kormányzás alatt) vált. A mandátumrendszernek az ideológiai és politikai alapja az a feltevés volt, hogy az ottani népek még nem érték el az öntudat magasabb, nemzeti formáját, ezért a modern világ követelményeinek megfelelően nem képesek saját öngazgatásukra. Ez az érv adta tehát a britek és a franciák közel-keleti politikai akcióinak legitimitását, melyet a Nemzetek Szövetsége mint nemzetközi szervezet közös állásfoglalásával támasztottak alá.¹⁵

A francia republikánus hagyományoknak megfelelően mind Libanon, mind Szíria mandátumterületein köztársasági berendezkedésű államokat hoztak létre, így a Fajşal vezetésével tervezett királyságnak nem maradt további lehetősége. (Fajşal emír végül is a britek gyámkodásával létrehozott iraki mandátumterület királyaként foglalta el az első világháború utáni végleges pozícióját.

¹³ PETRAN 1987. 29.

¹⁴ ROSTOVÁNYI 2011. 75.

¹⁵ LUGOSI 2006.

A britek esetében ugyanis a királyság a mandátumterületeken kialakított kormányzatok elfogadott államformájaként honosodott meg.¹⁶⁾ A két világháború közötti kormányzati rendszert Libanonban kettős struktúra jellemezte, ahol a nagyobb szerep a francia kormányzati szerveknek jutott élükön a főmegbízottal – ennek a „mandátumkormány” megvolt a maga igazgatási struktúrája és döntően francia hivatalnokokat foglalt magában. Ezzel párhuzamosan, mintegy második kormányként a helyi igazgatási szint is létezett, melyet a helyi erőkből rekrutálódó „libanoni kormány” nevezhetünk. Bizonyos kormányzati funkciókra mindkét kormány kiterjesztette a befolyását, ám a végső szó – főképpen a stratégiai ügyekhez (pénzügy, hadügy, külügy) kötődően – a francia vezetést illette.¹⁷

A helyi követelések figyelmen kívül hagyása természetesen számos gondot okozott a francia vezetésnek a két világháború közti mandátumidőszakban. A problémákat az is súlyosbította, hogy a francia vezetés a briteknél sokkal erőteljesebb és sokkal közvetlenebb formában valósította meg a hatalmát Libanonban és Szíriában¹⁸ – ez pedig még nagyobb helyi ellenállást váltott ki.

A harmadik francia kormányzó, Sarrail generális arrogáns módszereivel és szekularizációt célzó politikájával kivívta még a helyi maroniták ellenkezését is, és nagyban hozzájárult a Szíria és Libanon területére 1925 és 1927 között kiterjedő felkelés kitöréséhez.¹⁹ Leváltásával lehetővé vált, hogy a franciák taktikát váltsanak és a helyi politikai erők megnyerésére is gondot fordítsanak. Ennek a törekvésnek az eredménye lett az, hogy 1926. május 23-án az alkotmány megfogalmazásával létrejött a Libanoni Köztársaság, melynek első elnöke egy ortodox keresztény, Charles Debbas (Šārīl Dībās) lett.²⁰

Az 1926-os alkotmány lényeges szerepet játszott abban, hogy a Libanon területén élő közösségek közti különbségek jogi és politikai szinten is megszilárduljanak. Az alkotmány alapvető gondolata a közösségek közti „egyensúlyozásra” épít, ami elméletben azt jelenti, hogy a közösségek a minisztériumok és a közfoglalkoztatás által kínált lehetőségekből számarányuknak megfelelően részesülhetnek.

A francia dominancia a gazdasági és pénzügyi szektorban is abszolút módon érvényesült. Francia befektetők birtokolták a vasutakat, a bankokat, a közműveket és a médiát is. Ez utóbbi a francia imperializmus által célként kitűzött „civilizációs küldetés” ügyét is szolgálta – ennek érdekében az oktatást és a kultúrát egyre erősebben áthatotta a francia nyelv és kultúra, melyet állítólagos felsőbbségénél fogva követendő példaként állítottak a helyiek elé.²¹ A francia nem csupán második nyelv lett az országban, hanem a gyakorlatban a kormányzat és a bírósági tárgyalások nyelvévé is vált.²²

A nyelvpolitikán túlmenően a francia kulturális misszió része volt a helyiek arabságtudatának gyengítése (ez ugyanis együttműködésre tette őket hajlamossá más arab államokkal, főképpen Szíriával, ami a fennálló nemzetközi rendet fenyegette). Ennek legfőbb eszköze az új libanoni nemzettudat, a föníciai eredet mítoszának felépítése. A francia antropológusok és régészek ebben

¹⁶ J. NAGY 2009. 57.

¹⁷ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 435.

¹⁸ ROSTOVÁNYI 2011. 84.

¹⁹ BARR 2011. 136.

²⁰ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 436.

²¹ KAUFMAN 2014. 111.

²² WOMACK 2012. 6.

az időszakban nagy hangsúlyt fektettek az ókori föníciai kultúra és tárgyi emlékek kutatásának.²³ Ez vezetett ahhoz a következtetéshez, hogy a modern Libanon a civilizáció bölcsője (az ábécé feltalálói), s az ókori Libanon vívmányait a föníciai hajósok a világ minden szegletébe közvetítették. A fönicianizmus ideológusai, Michel Chiha (Mīšāl Šihā) és Charles Corm (Šārl Qurm) a modern Libanon nyugati orientációját ezekből az ókori fejleményekből vezették le. A nyugati orientáció mellett ugyanezen gondolati rendszer égisze alatt – francia inspirációra – megjelent a mediterránizmus eszméje is.²⁴ A frissen született állam egyik legnagyobb problémájának ugyanis lakosai széttartó identitása tekinthető. Általánosságban jellemző, hogy az ország muszlimjai az arab nacionalizmus és a Szíriával való nagyobb kooperáció felé nyitottak, míg a keresztények inkább a Nyugattal való azonosulást, valamint a térség ókori (föníciai) eredetére fektetik a hangsúlyt. Ezzel párhuzamosan azonban megjelent a külpolitikai orientációjában sokkal semlegesebb libanonizmus, mely az ország területe és az ott élő közösségek iránti hazafiságot állította a középpontba. Ez a lokális eredetű nacionalizmus megnyilvánulása volt, mely a fönicianizmussal ellentétben nem csupán a keresztényekkel, hanem az ország területén élő valamennyi közösséggel találta meg a közös hangot.²⁵

A francia mandátumterületként megalakuló országban a vallás és politika közti interakció az egyik legfontosabb szerepet töltötte és tölti be a mai napig. A francia uralmi rendszer alapja az volt, hogy az országot kisebb és nagyobb felekezeti közösségekből (*tā'ifa*) építették fel úgy, hogy egyikőjüknek se lehessen egyértelmű többsége az ország irányításában. Ez a „tervezett megosztottság” hozzájárult ahhoz, hogy Libanon életét a 20. században a sorozatos belpolitikai válságok határozzák meg, melyek napjainkban az eleve instabil közel-keleti régió miatt kívülről érkező kihívásokkal is tovább súlyosbodnak. Minthogy a libanoni politikai rendszer alapját a közösségek szektáriánus alapon történő elkülönülése adja, ez a logika a politikai szférán túlmenően az oktatás, a társadalom és a gazdaság szervezeti formáira is kihat. Minthogy mindezen válságok és törésvonalak alapját az állam kialakításának idején kell keresni, az alábbiakban a libanoni ún. konfesszionális vagy szektáriánus rendszer két világháború közti működésére koncentrálok.

A felekezet a társadalmi szerveződésnek olyan alapvető egységeként határozható meg, melynek révén a közösség politikai biztonsága szavatolható.²⁶ Az a tény, hogy az emberek vallási és kulturális csoportjukhoz kötődnek a leginkább, a közel-keleti társadalmak évezredek hagyományaira nyúlnak vissza. Az eszmék, ideológiák és népek vándorlásának intenzíven kitett térségben a kultúrák és vallások párhuzamos együttélésének számos példáját láthatjuk: ezek többnyire békés módon történtek. A békés időszakok azonban korántsem jelentették a közösségek teljes feloldódását egymásban – sokkal inkább arról van szó, hogy a városok gyakran multikulturális, multietnikus és sokvallású közegén túl a vidéki területek megtartották „hagyományos” kulturális és vallási identitás szerint szerveződő lakosságukat. A közel-keleti etnikai és vallási közösségeknek ezek a „háttértartalékai” nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a közösségek a teljes beolvadást elkerülve évszázadokig, vagy egyes esetben több ezer évig is fennmaradhassanak egy olyan dinamikus változó hatalmi közegben, mely birodalmak folyamatos felemelkedésével és bukásával jellemezhető.

²³ SALIBI 1988. 172.

²⁴ FRAYHA 2003. 81.

²⁵ RABIL 2011. 11.

²⁶ RABIL 2011. 1.

Az átalakulások, illetve átalakítások árnyoldalain túl azonban az anyagi természetű dolgokat illetően komoly haladásról beszélhetünk az első világháború következtében elszegényedő Libanon esetében. A francia mandátumidőszak alatt ugyanis a korábbi helyzettel összehasonlítva rendkívül komoly mértékű infrastrukturális beruházások történtek (utak, vasutak, kórházak, iskolák, stb.), ami pedig a népességnövekedés és a gazdasági fejlődés számára nyitott utat. És bár a hagyományos ágazatként ismeretes selyemtermelés jelentősége csökkent és a nagy gazdasági világválság is megrázkódtatásokat okozott a szolgáltatói szektorban, Bejrútból Európa felé rendkívül nyitott, pezsgő város lett, ahol a keleti és nyugati gazdaság és kultúra találkozott. Természetes módon azonban a francia befektetésekből a városias térségek (főleg a part menti területek) nagyobb mértékben részesültek, mint a vidék. Mindent egybevetve azonban gazdasági szempontból, illetve az emberek általános jólétét tekintve Nagy-Libanon egyesítése pozitív hatással bírt és valószínűleg az is kijelenthető, hogy a francia kapcsolatok intenzitása (a francia uralom révén) hozzájárult a terület prosperitásához.

A POLITIKAI RENDSZER FEJLŐDÉSE A FÜGGETLENSÉGIG

A franciák a szektáriánus különbségek hangsúlyozásával többek között a preferenciális pozícióban lévő maronitákat is sakkban tartották. Muszlimok és keresztények közti ellentétek gerjesztésével a maroniták – illetve általában a keresztények – ugyanis Libanonban úgy érezhették, hogy kizárólag a franciák jelentik a túlélés zálogát, a francia hadsereg és kormányzat védőernyője nélkül ugyanis a muszlimok átvehetnék a hatalmat és kizárhatnák a maronitákat a kormányzás folyamatából.²⁷ A francia uralomra amúgy is jellemző volt, hogy statáriális állapotokat tartott fenn az ország több pontján, illetve többször is hatályon kívül helyezték az alkotmányt (például 1932-ben). A nemzetközi helyzet változása azonban arra késztette a franciákat, hogy lazítsanak az ország kontrollján. Irakban és Egyiptomban ugyanis ezt tették a britek és ezek a folyamatok a helyi nacionalista mozgalmak megerősödését is elősegítették, illetve pozitívan hatottak a szíriai és libanoni nemzeti önkormányzati törekvésekre is. A franciák és a szíriaiak közti kiegyezés után megérett az idő a libanoni politikai rendszer újrafogalmazására is. Ennek egyik első lépése volt, hogy 1936-ban aláírták a Francia–libanoni Barátsági és Szövetségi Egyezményt, 1937-ben pedig visszaállították az 1926-os alkotmány hatályát. Ugyanakkor az 1936-os szövetségi egyezményt a francia parlament már nem ratifikálta, a közelgő háború pedig politikai szintén a feleket egyre távolabb sodorta.

Mínthogy a keresztények és a muszlimok egy államban való együttélése másfél évtized elteltével realitássá vált, a keresztény és muszlim csoportok elkezdtek egymás felé közeledni.²⁸ Ennek eredménye lett az az egyezmény, mely kijelölte a közösségek politikai cselekvőképességének a határait, vagyis tulajdonképpen az ország politikai életét további szeletekre osztotta. Ekkoriban már elmondható, hogy kialakult egy libanoni elit, mely kiváltságos gazdasági és politikai pozícióját a Szíriával történő egyesülés révén elvesztette volna. Így ez az irányvonal a szunniták politikájában egyre kisebb szerepet kapott.²⁹

²⁷ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 436.

²⁸ RABIL 2011. 13.

²⁹ PETRAN 1987. 32.

A konfesszionális rendszert megalapozó 1934-es megállapodás alapján a libanoni kisebbségek az alábbi politikai-hatalmi megosztást alakították ki:

1. a parlamenti helyeket 6:5 arányban keresztények és muszlimok között osztották el.
2. a vezető pozíciókat a felekezetek között demográfiai súlyuknak megfelelően osztották el. Ennek értelmében az államelnök maronita, a miniszterelnök szunnita, a parlament elnöke síita, a hadsereg főparancsnoka drúz lett.

A megállapodás értelmében bár lehetővé vált a felekezetek arányos reprezentációja, az egyezmény hozzájárult a libanoni politikai élet és a felekezetek politikai részvételének konszolidációjához is. Az egyezmény az 1932-es (azóta is utolsó) népszámlálás adataira támaszkodott. Ez alapján Libanon területén a lakosság 29%-át alkották a maronita keresztények (a legnagyobb közösség), 9%-át a görög ortodoxok, 6%-át a görögkatolikusok. A muszlimok között a szunniták képviseltették magukat a legnagyobb arányban (22%), a síiták pedig 20%-ban. Történelmileg a síitákhoz kapcsolható drúzok pedig 7%-os arányban voltak jelen. A fennmaradó részen az összes többi felekezetet osztották.³⁰

A második világháború elején történt katasztrofális francia vereség hozzájárult ahhoz, hogy a központi kormány (új formájában a Vichy-kormány) meggyengüljön és a Szabad Franciaország erői, valamint brit támogatás révén „szövetséges” kormányzás álljon fel Libanonban és Szíriában (1941). Bár a francia befolyás a háború alatt ebben a formációban is megmaradt, a helyi szerveződések megerősödése, valamint a franciákra kifejtett brit nyomás³¹ végül oda vezetett, hogy Franciaország kénytelen volt elismerni Libanon függetlenségét. Bár erre már 1943-ban sor került, az utolsó francia csapatok csak 1946 decemberében hagyták el a térséget.³²

1943-hoz köthető Libanon belpolitikai életének az egyik legfontosabb egyezménye, melyet érdekes módon csak egy szóbeli megegyezés szentesített: a megegyező felek a maronita vezető, Bišāra al-Ḥūrī, illetve a szunniták képviselője, Riyāḍ Šulḥ voltak. Eszerint a közösségek – a függetlenség lehetőségének előterében – közelítették egymáshoz álláspontjukat, így a libanoni keresztények elismerték, hogy az országnak alapvetően „arab arcú” van és ekképpen nem törekednek nyugati hatalmakkal való szövetségkötésre. Ezért cserében a muszlimok elfogadták Libanont mint önálló és szuverén államot és a továbbiakban nem kísérelték meg Szíriához vagy az arab világ más részéhez csatolni. Ez az azóta Nemzeti Paktumként (*al-Mitāq al-Waṭānī*) ismeretes szóbeli megállapodás 1943. október 7-éhez köthető, mivel Riyāḍ Šulḥ ekkor ezeket a feltételeket egy beszédjébe belefoglalta.³³ Egyes vélemények szerint azonban a megállapodás mögött egy hátsó szándék rejlett: míg a keresztények a muszlimok „libanonizációjának” esélyét látták a Nemzeti Paktum révén megvalósulni, addig az ország muszlim lakói ugyanebben a keresztények arabizációjának lehetőségét látták.³⁴

³⁰ WEINBERGER 1986. 84.

³¹ RABIL 2011. 14.

³² GORDON 1983. 22.

³³ GORDON 1983. 20–21.

³⁴ PHARES 1995 89.

Bár a második világháborút követően a mandátumrendszer felbomlott, az egyes országok pedig elnyerték politikai függetlenségüket, a helyi mozgalmak eredeti követeléseinek a teljesülése az első világháború után átrajzolt határok következtében nem volt lehetséges. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a függetlenség a britek és a franciák által meghatározott keretek között jött létre, az újonnan megalakuló államok számára ez viszont meglehetősen beszűkítette a politizálás kereteit. A pánarab egység eszméje ugyan az 1950-es és 1960-as években éli virágkorát, a modern arabság életét meghatározó első politikai trauma valójában már az első világháború után eldöntötte azt, hogy az arab egység létrehozásának komoly, rendszerszintű akadályai lesznek. Míg a közel-keleti nemzetközi rendszer átrajzolása az első világháború végén a már ismertett okoknál fogva lehetséges volt, addig a második világháború már csak a létrejött rendszer további megszilárdulásához járult hozzá, a felépítmény (az államhatárok) átalakításában radikális változást nem hozott. Erre pedig azóta még kevesebb lehetőség mutatkozik.

Összességében az első világháború utáni közel-keleti átrendeződést úgy is értékelhetjük, mint amely a Közel-Kelet „európaizálásában” az első és legnagyobb lépést jelentette: az évszázadokig fennálló birodalmi rend – mely alapvetően helyi tényezők eredménye volt – helyén európai típusú modern államiséget tükröző szervezeteket hoztak létre, azok szekuláris jellegével, adminisztratív bázisával és szuverenitásképével. Ez az államépítési folyamat aztán az ’50-es és ’60-as években még intenzívebb formában – immáron független államok által – tovább folyt.³⁵ Ugyanakkor már a kezdeti időkben nyilvánvalóvá vált, hogy az önkényesen, történelmi előzmények nélkül meghúzott határok számos évszázados kompromisszumot törtek meg a helyi közösségek között. Libanon esete – mint az etnikai és vallási szempontból az egyik legösszetettebb terület – jól mutatja, hogy az európai típusú nemzetállam elvének a közel-keleti keretek között történő alkalmazása komoly ellenállásba ütközött és évtizedeken keresztül mind a mai napig meghatározza a térség politikai viszonyait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARR, JAMES (2011): *A Line in the Sand. Britain, France and the Struggle that shaped the Middle East*. Simon & Schuster.

FRAYHA, NEMER (2003): Education and Social Cohesion in Lebanon. *Prospects* vol. XXXIII. no. 1. 77–88.

GORDON, DAVID C. (1983): *The Republic of Lebanon. Nation in Jeopardy*. Routledge.

J. NAGY LÁSZLÓ (2009): *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. Szeged, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

KAMRAVA, MEHRAN (2011): *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. University of California Press.

KAUFMAN, ASHER (2014): *Reviving Phoenicia. The Search for Identity in Lebanon*. I.B. Tauris.

³⁵ KAMRAVA 2011. 38.

- LONGVA, ANH NGA – ROALD, ANNE SOFIE (eds.) (2015): *Religious Minorities in the Middle East. Domination, Self-Empowerment, Accommodation*. Brill.
- LUGOSI GYŐZŐ (szerk.) (2006): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan.
- OSCHSENWALD, WILLIAM – FISHER, SYDNEY NETTLETON (2004): *The Middle East. A History*. Sixth Edition. McGraw Hill.
- PETRAN, TABITHA (1987): *The Struggle over Lebanon*. Monthly Review Press.
- PHARES, WALID (1995): *Lebanese Christian Nationalism: The Rise and Fall of an Ethnic Resistance*. Boulder, Lynee Rienner Publishers.
- RABIL, ROBERT G. (2011): *Religion, National Identity, and Confessional Politics in Lebanon. The Challenge of Islamism*. Palgrave Macmillan.
- ROSTOVÁNYI ZSOLT (2011): *A Közel-Kelet története. 1918–1991*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- SALIBI, KAMAL (1988): *A House of Many Mansions. The History of Lebanon Reconsidered*. London, I.B. Tauris & Co Ltd.
- SÓGOR DÁNIEL (2008): Egy állam a Közösségekből: Libanon a két világháború között. *Első Század* 7. évf. 1. sz. 273–323.
- WEINBERGER, NAOMI JOY (1986): *Syrian Intervention in Lebanon. The 1975–76 Civil War*. New York, Oxford University Press.
- WOMACK, DEANNA FERREE (2012): Lubnani, Libanais, Lebanese: Missionary Education, Language Policy and Identity Formation in Modern Lebanon. *Studies in World Christianity* vol. 18. no. 1. 4–20.